

Σέργιος Σερμπέτης¹

Η ορθολογικότητα του «νέου εργατικού δικαίου»

*Σκέψεις γύρω από την ιδεολογική βάση της
(απο)ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων,
στον καιρό της πανδημίας (ή και μετά).*

«**Ε**γώ πιστεύω ότι δεν χρειάζονται κρατικά νοσοκομεία. Μπορούν όλα να είναι ιδιωτικά». Ο αφορισμός αυτός, γνωστής πρωθιέρειας του εν Ελλάδι νεοφιλελεύθερου ιερατείου και πρώην υψηλόβαθμου στελέχους του ΔΝΤ, διατυπωμένος βέβαια², όχι εν μέσω πανδημίας, αλλά τις μέρες που ο νεοφιλελευθερισμός (στην αυθεντική του εκδοχή) φαινόταν να επιστρέφει δριμύτερος, για να κλείσει «παρενθέσεις», να αποκαταστήσει την «κανονικότητα» και να διεκδικήσει την ιστορική του δικαίωση, αποκαθαρμένος και επαγγελλόμενος ανάπτυξη, κύμα επενδύσεων και μείωση της φορολογίας, αναπαράγεται συχνά τελευταία, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, είτε με εκδηλώσεις – εύλογης – θυμηδίας, συνοδευόμενος από πηγαίο, σχεδόν αντανακλαστικό, σκώμμα για την προϊούσα αγκύλωση της «αόρατης χειρός της αγοράς» προ της επέλασης του ιού COVID-19, είτε ως εισαγωγή σε αναλύσεις γύρω από τη σημασία της σοβούσας παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης, ως προς την αναβάπτιση του ρόλου του κοινωνικού κράτους πρόνοιας στο συλλογικό φαντασιακό και την κατάδειξη της χρεωκοπίας των

¹ Δικηγόρος, Εργατολόγος

² Στην ταινία ντοκιμαντέρ του Γ. Αυγερόπουλου «AGORA II»

νεοφιλελεύθερων περιοριστικών πολιτικών. Αντίστοιχα, δηλώσεις κυβερνητικών στελεχών, ακραιφνών θιασωτών του ρυθμιστικού ρόλου της αγοράς και των ιδιωτικών λύσεων, που χαιρετίζουν (ή χειροκροτούν) σήμερα τον αγώνα των «ηρώων με τις πράσινες και τις άσπρες μπλούζες» και τονίζουν (έστω ρητορικά) την ανάγκη για παντί τρόπο ενίσχυση του δημόσιου συστήματος υγείας, εκλαμβάνονται από πολλούς είτε ως έμμεση ομολογία της αποτυχίας του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος (τουλάχιστον στο πεδίο της δημόσιας υγείας και της κοινωνικής προστασίας) είτε ακόμα και ως συνόψιση διδαγμάτων που αντλήθηκαν από την πανδημία και θα ληφθούν τάχα υπόψη στη μετὰ πανδημία άσκηση δημόσιων πολιτικών.

Στην ευρωπαϊκή και διεθνή σκηνή η – ποικίλουσα, από άποψη έντασης, πλην καθολικής έκτασης – λήψη σοβαρών περιοριστικών της οικονομικής δραστηριότητας μέτρων, ενόψει της αδήριτης ανάγκης περιορισμού της εξάπλωσης του ιού, αλλά και η χαλάρωση – έστω και παροδική – της δημοσιονομικής πειθαρχίας και η ενίσχυση της ρευστότητας (με τη χρήση έκτακτων, κατ' εξαίρεση, πιστοληπτικών εργαλείων, ειδικά σχεδιασμένων για την αντιμετώπιση της κρίσης), φαντάζουν ήδη, για κάποιους, σαν απτά δείγματα ενός, εγγυητικού των βασικών δημόσιων αγαθών, ζωντανού ακόμη ρόλου της κρατικής (ή ευρωπαϊκής ή διεθνούς) θεσμικής παρέμβασης στην οικονομία, ακόμη και σαν σημάδια μιας δυναμικής απονομιμοποίησης του ρόλου της αγοράς, έναντι της κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό, δεν λείπουν και οι εκτιμήσεις ότι η πανδημία, που εξαπλώνεται χωρίς διακρίσεις (και) στις πιο ανεπτυγμένες χώρες, θα λειτουργήσει ως μία ύστατη άσκηση αλληλεγγύης για το «ευρωπαϊκό οικοδόμημα», θα καταστήσει, αργά ή γρήγορα, αναγκαίες διαδικασίες αμοιβαιοποίησης – ακόμα και διαγραφής – χρέους, σηματοδοτώντας μια πορεία ανάκτησης (μέρους έστω) του χαμένου εδάφους της πολιτικής έναντι της οικονομίας και των παγκόσμιων αγορών.

Μία πρώτη – καθόλου πρωτότυπη και ολωσδιόλου προφανής – απάντηση στις αισιόδοξες αυτές εκτιμήσεις, αντλείται βέβαια από τη, νωπή ακόμα, εμπειρία της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και τις, πανταχού παρούσες ακόμα, συνέπειές της. Μια ματιά στα κοινωνικά συντρίμια που άφησε πίσω της η εκτεταμένη κρατική παρέμβαση, σε παγκόσμιο επίπεδο, για τη διάσωση και στήριξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος, αποκαλύπτει (πέρα από πολλά άλλα) ότι αντίστοιχες παρεμβάσεις αποτελούν βασικό εργαλείο αποκατάστασης των εκάστοτε αναταράξεων (ενδογενών, κατά κύριο λόγο) της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου και όχημα για την υπέρβαση κρίσεων του παγκόσμιου καπιταλισμού, μέσα

από διαδικασίες εκτεταμένης αναδιανομής υπέρ του κεφαλαίου, με την επίκληση καταστάσεων ανάγκης και την επιστράτευση συστημάτων εξαιρέσεως από τη θεσμική, νομική και εντέλει κοινωνικοβιοτική κανονικότητα. Με την (καταστρατηγική) επίκληση ρητρών προστασίας του «δημοσίου συμφέροντος» (μονομερώς, φυσικά, προσδιορισμένου, υπέρ του κεφαλαίου, ερήμην συλλογικών ρυθμίσεων και θεσμοθετημένων διαδικασιών «κοινωνικού συμβιβασμού», που, με συνοπτικές διαδικασίες τέθηκαν εκποδών) ή συχνά και χωρίς την ανάγκη προσφυγής σε επιφάσεις τυπικής νομιμότητας, αντίστοιχες «εξωκυκλικές» κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία, συνοδεύτηκαν από εκτεταμένες «μεταρρυθμίσεις», δηλαδή περιοριστικά μέτρα και μέτρα απορρυθμιστικά της εργασίας, που αποψίλωσαν το κοινωνικό κράτος και καταβράθρωσαν τα εισοδήματα, πλήττοντας σε ανυπολόγιστο βαθμό την εσωτερική ζήτηση, οδηγώντας σε υπέρμετρο δανεισμό και ανακυκλώνοντας έτσι την κρίση χρέους.

Αλλά και χωρίς την ανάγκη προσφυγής σε παραδείγματα του πρόσφατου παρελθόντος, ήδη η επισκόπηση των υπό εξέλιξη διαδικασιών (ευρωπαϊκών, διεθνών και εθνικών) οργάνωσης της αντιμετώπισης της πανδημίας και της συνακόλουθης νέας οικονομικής κρίσης, κάθε άλλο παρά προμηνύει έναν διαφορετικό, σε σχέση με το παρελθόν, χαρακτήρα αντίστοιχων θεσμικών παρεμβάσεων. Όσο κι αν οι παρατεταμένες «ωδίνες» του πρόσφατου Eurogroup έδωσαν, ίσως, την εντύπωση ότι κυοφορείται η μεγάλη σύγκρουση του σκληρά δοκιμαζόμενου – και αποφασισμένου να διεκδικήσει γενναίες και κυρίως απροϋπόθετες πιστώσεις – Νότου με τον εμμονικό στη σκληρή δημοσιονομική πειθαρχία Βορρά, οι τελικές αποφάσεις, όχι μόνο δεν αποτύπωσαν καμιά άξια λόγου μετατόπιση της πολιτικής του ευρωπαϊκού «διευθυντηρίου», αλλά επιβεβαίωσαν, για μια ακόμη φορά, τα όρια, αλλά και τον προσανατολισμό τέτοιων αποκαταστατικών παρεμβάσεων. Οι προτάσεις για αμοιβαιοποίηση χρέους απορρίφθηκαν με συνοπτικές διαδικασίες, αντικαθιστώμενες από – εν πολλοίς αόριστες – εξαγγελίες για μελλοντική σύσταση ενός «Ταμείου Ανάκαμψης», ενώ οι – απαραίτητες, για τη διάσωση έστω και μιας επίφασης αλληλεγγύης, απέναντι στον επελαύνοντα «αόρατο εχθρό» – αποφάσεις, για «πιστοληπτική γραμμή στήριξης» από τον ESM, ύψους μέχρι 2% του ΑΕΠ κάθε χώρας, κατέστη σαφές ότι θα αφορούν μόνο τις δαπάνες υγείας και ότι κάθε, πέραν αυτών, πίστωση θα συνοδεύει από τους γνωστούς, διαβόητους «όρους».

Στο εσωτερικό πεδίο, ήδη η μέθοδος (με αλληπάλληλες Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου, με σωρεία νομοθετικών εξουσιοδοτήσεων και αντίστοιχων κανονιστικών πράξεων της διοίκησης) και το περιεχόμενο των νομοθετικών παρεμβάσεων που προωθούνται υπό το κράτος της κατάστασης εξαίρεσης, για την αντιμετώπιση της πανδημίας, αλλά και η επίσπευση κάθε είδους διευθετήσεων υπέρ του κεφαλαίου (στα ΜΜΕ, στις ιδιωτικές κλινικές, τα ιδιωτικά κέντρα κατάρτισης, ακόμα και σε πεδία που ουδεμία σχέση έχουν με την υγειονομική κρίση – βλ. λόγου χάρη την πρόσφατη

Στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, ο χαρακτήρας και το ρυθμιστικό περιεχόμενο των προωθούμενων μέτρων, προϊδεάζουν ήδη για μια νέα, δυστοπική πραγματικότητα, το εύρος και η διάρκεια της οποίας, φαίνεται ότι θα υπερβούν κατά πολύ τον κύκλο της πανδημίας και τα χρονικά όρια των συνακόλουθων περιορισμών, που αντικειμενικά συνεπάγεται η ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας.

τροπολογία για την επικουρική ασφάλιση του προσωπικού της ΕΤΕ ή την πρόσφατη ανάρτηση στη διαβούλευση του σχεδίου νόμου για την περιβαλλοντική αδειοδότηση), αποκαλύπτουν ήδη τη μονομέρεια της προστατευτικής μέριμνας. Ειδικότερα, όμως, στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, ο χαρακτήρας και το ρυθμιστικό περιεχόμενο των προωθούμενων μέτρων, προϊδεάζουν ήδη για μια νέα, δυστοπική πραγματικότητα, το εύρος και η διάρκεια της οποίας, φαίνεται ότι θα υπερβούν κατά πολύ τον κύκλο της πανδημίας και τα χρονικά όρια των συνακόλουθων περιορισμών, που αντικειμενικά συνεπάγεται η ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας.

«*Νομοθετούμε απ' την αρχή ένα νέο εργατικό δίκαιο*», δήλωσε πριν από μερικές μέρες ο υπουργός Εργασίας. Κι αν, σ' ένα πρώτο επίπεδο, η δήλωση αυτή αποπνέει την αυταρέσκεια μιας αποφασιστικής, ριζοσπαστικής παρέμβασης, αντίστοιχης με τη κρισιμότητα των ημερών, η συγκεκριμένη διατύπωση και οι συνθήκες υπό τις οποίες επιστρατεύεται, αποκαλύπτουν αφ' ενός τη μονιμότητα των εισαγόμενων ρυθμίσεων (είτε όπως νομοθετούνται σήμερα είτε με τις όποιες μετέπειτα προσαρμογές, αντίστοιχου πάντως χαρακτήρα) και αφ' ετέρου την αυξημένη ανάγκη νομιμοποίησής τους και την ανάλογη σπουδή να γίνουν αποδεκτές ως μέτρα αναγκαία για την αντιμετώπιση της κρίσης και για την περιφρούρηση δημόσιων αγαθών, κοινά αποδεκτών ως άξιων απόλυτης προστασίας.

Πράγματι, η ανασκόπηση των κοινωνικών αντιδράσεων που προκάλεσε το προηγούμενο κύμα «μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας» (εκείνο που ακολούθησε την χρηματοπιστωτική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας), των αναταράξεων και της απονομιμοποίησης που επέφερε στο πολιτικό σκηνικό, κυρίως όμως οι αναμενόμενες επιπτώσεις της σημερινής, άνευ προηγουμένου (τουλάχιστον, για τη μεταπολεμική περίοδο), απαξίωσης κεφαλαίου και δομών παραγωγής, λόγω της αναγκαστικής παύσης της οικονομικής δραστηριότητας και η αντίστοιχα αναμενόμενη δριμύτητα των παρεμβάσεων στις εργασιακές σχέσεις (όσων έχουν ήδη νομοθετηθεί και όσων πρόκειται να ακολουθήσουν, αντίστοιχης δικαιοπολιτικής κατεύθυνσης και στόχευσης), καθιστούν αναγκαία μια αυξημένη νομιμοποίηση: Μια δικαιολογητική βάση, δηλαδή, που θα υπερβαίνει τη «φυσιολογία» των παραγωγικών σχέσεων (του δίπολου κεφάλαιο-εργασία) και ασφαλώς θα αφίσταται της αξιακής-τελολογικής βάσης του εργατικού δικαίου. Η αξίωση εφαρμογής αυτού του «*νέου εργατικού δικαίου*» θα πρέπει να γίνει αντιληπτή, από τον κόσμο της εργασίας, ως κάλεσμα σε «*συστράτευση για την αντιμετώπιση του κοινού αόρατου εχθρού*». Η μονομέρεια των ρυθμίσεων (προς την κατεύθυνση της στήριξης του κεφαλαίου) θα πρέπει τώρα να εκληφθεί ως απολύτως αναγκαία, ως η μόνη *ορθολογική* απάντηση σε μία κρίση που απειλεί στοιχειώδη δημόσια αγαθά.

«Ζούμε και πεθαίνουμε κάτω απ' τη σκέπη της ορθολογικότητας και της παραγωγής. Ξέρουμε πως η εξόντωση είναι ο φόρος της προόδου και πως ο θάνατος είναι ο φόρος της ζωής, ξέρουμε πως η καταστροφή και ο κόπος είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την κατάκτηση της ευτυχίας και της χαράς και ότι οι δουλειές πρέπει να πηγαίνουν καλά • κι ακόμη ξέρουμε πως το να ζητάμε κάτι διαφορετικό είναι Ουτοπία». Μ' αυτή τη φράση απέδιδε ο Marcuse³ την «ιδεολογία του κατεστημένου κοινωνικού μηχανισμού», περιγράφοντάς την ως προϋπόθεση για τη συνέχιση της λειτουργίας του και ως τμήμα της ορθολογικότητάς του. Όρος αναπαραγωγής του μηχανισμού αυτού και της ορθολογικότητας γύρω από την οποία δομείται, είναι η ανάπτυξη, σε όλο και διευρυνόμενη κλίμακα, των παραγωγικών δυνάμεων και η ικανοποίηση των αναγκών όλο και μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων (πληθυσμών, όχι συλλογικοτήτων), μέσα από θεσμούς και όργανα, όμως, που ενσωματώνουν (καταργητικά εντέλει) όχι μόνο την ίδια την απελευθερωτική

³ H. Marcuse, Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος, μετφρ. Μπάμπη Λυκούδη, Εκδ. Παπαζήση, 1971.

δυναμική της εργασίας, αλλά και τους σκοπούς της. Έτσι, η προστασία της δημόσιας υγείας, η οχύρωση απέναντι στον (κοινό) «αόρατο εχθρό» του κορωνοϊού και στα δεινά που φέρνει πίσω του, μοιάζει αναγκάιο να διέλθει μέσα από τη στήριξη των δομών παραγωγής* και οι θυσίες που θα απαιτηθούν γι' αυτό, εμφανίζονται ως παραχωρήσεις απολύτως απαραίτητες για τη διαφύλαξη της ζωής, αλλά και για την προστασία ή την προσδοκία (ανάλογα) της κοινής ευημερίας.

Έχει ήδη πολλαπλώς επισημανθεί και εύστοχα αναλυθεί⁴ η βιοπολιτική διάσταση της κατάστασης εξαίρεσης που διαμορφώνεται στο πλαίσιο των πολιτικών αντιμετώπισης της εξάπλωσης του ιού και ιδίως των μέτρων περιορισμού δικαιωμάτων και ελευθεριών. Όταν το επίδικο αφορά, εξ αντικειμένου, την ίδια τη ζωή (τη φυσική υπόσταση του ανθρώπου) ή το θάνατο, η κατάσταση εξαίρεσης, καταλαμβάνοντας όλο και περισσότερες πτυχές της προσωπικής σφαίρας, δεν γίνεται απλά αποδεκτή με κατανόηση, σύνεση και επιείκεια, αλλά ανάγεται (υπό την καθοδήγηση των αρμόδιων κρατικών οργάνων και της «γνώμης των ειδότεων», αλλά και με τη σύμπραξη των πολλαπλασιαστικών ή/και παραμορφωτικών μιντιακών «κατόπτρων») σε κοινωνικό αίτημα (που συνοψίζεται στο σύνθημα «Μένουμε σπίτι», αλλά εκτείνεται πολύ πέραν αυτού). Οι επισημάνσεις αυτές δεν παρέχουν, φυσικά, το έδαφος, για την αμφισβήτηση της σκοπιμότητας, από επιδημιολογική άποψη, των μέτρων περιορισμού των επαφών, που υποδεικνύονται από τους ειδικούς επιστήμονες και τις αρμόδιες αρχές, για την αποτροπή της εξάπλωσης του ιού, αλλά καλούν σε μια συνολικότερη θεώρηση της ποιότητας, της έκτασης και της λειτουργίας του πλαισίου εξαίρεσης που εισάγεται και στα πιθανά (ή ήδη ορατά) βιο-μετασχηματιστικά του αποτελέσματα.

Εστιάζοντας στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, αν το προηγούμενο κύμα «μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας», που ακολούθησε τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, «επενδύθηκε» τελολογικά με την επίκληση προταγμάτων άμεσα σχετιζόμενων με το ίδιο το σύστημα παραγωγικών σχέσεων (φετιχοποίηση της «ανταγωνιστικότητας», υποσχέσεις «τόνωσης της απασχόλησης» μέσα απ' την απαξίωση του κόστους της εργασίας, απορρύθμιση του συστήματος συλλογικής αυτονομίας ως κίνητρο για επενδύσεις και «μοχλός ανάπτυξης», δημοσιονομικοί

⁴ Ενδ. βλ. Κ. Δουζίνα, <https://poulantzas.gr/kostas-douzinis-viopolitiki-pandimia-ke-ta-dikeomata-ton-kyvernoumenon/>, Ν. Σταθόπουλου, <https://edromos.gr/echoume-kathe-logo-na-anisychoume/>

στόχοι κ.λπ.), μη καταφέροντας εντέλει να αποσοβήσει κοινωνικές αντιδράσεις και τις συνακόλουθες «τεκτονικές» δονήσεις στο πολιτικό σύστημα, το «νέο εργατικό δίκαιο» της πανδημίας (ως κεντρική συνιστώσα της νέας κατάστασης εξαίρεσης), φαίνεται να βγαίνει μέσα απ' τη «φαρέτρα» των μέτρων προστασίας της υγείας του πληθυσμού, να προκύπτει έτσι ως «φυσική αναγκαιότητα», συνδεδεμένο άρρηκτα με την καταπολέμηση του (κοινού) «αόρατου εχθρού», σ' αυτή τη μάχη ζωής και θανάτου. Κι έτσι, ο κόσμος της εργασίας καλείται να «μετασχηματιστεί» σε συμμετόχο στην κοινή προσπάθεια, η δε κρατική παρέμβαση για την ενεργή στήριξη του κεφαλαίου και των δομών παραγωγής, εμφανίζεται ως ο μόνος δρόμος για τη διατήρηση ή την ανάκτηση, μετά την πανδημία, της – «κοινής», επίσης – ευημερίας.

Το «νέο εργατικό δίκαιο» της πανδημίας (ως κεντρική συνιστώσα της νέας κατάστασης εξαίρεσης), φαίνεται να βγαίνει μέσα απ' τη «φαρέτρα» των μέτρων προστασίας της υγείας του πληθυσμού, να προκύπτει έτσι ως «φυσική αναγκαιότητα», συνδεδεμένο άρρηκτα με την καταπολέμηση του (κοινού) «αόρατου εχθρού», σ' αυτή τη μάχη ζωής και θανάτου.

Στη βάση αυτή, ενώ αξιακός-τελολογικός πυρήνας του εργατικού δικαίου είναι η αρχή της προστασίας του εργαζόμενου, στοιχείο που αποσπά τους κανόνες ρύθμισης της σχέσης εργασίας από το πεδίο της ελευθερίας των συμβάσεων και τους εξοπλίζει με κανονιστικό περιεχόμενο και ερμηνευτικό προσανατολισμό στοιχειωδώς εξισοροπητικό της εγγενώς άνισης σχέσης εργοδότη-εργαζόμενου, οι πρόσφατες ρυθμίσεις του εργατικού δικαίου της εξαίρεσης, δεν σηματοδοτούν απλά μία οπισθοδρόμηση στην πλαστή ισότητα και ελευθερία των αντισυμβαλλόμενων μερών, αλλά, στο όνομα της προστασίας των παραγωγικών δομών, περιάγουν βασικά στοιχεία της σχέσης εργασίας (από τον χρόνο, τον τόπο και τους μισθολογικούς όρους, μέχρι την ίδια την υπόσταση της εργασιακής σχέσης) στη διακριτική ευχέρεια του εργοδότη. Και βέβαια, δεν παραγνωρίζει κανείς την, ούτως ή άλλως πρωταρχική, διασφαλιστική-αναπαραγωγική των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, λειτουργία του εργατικού δικαίου⁵, μέσω της «θεσμοποίησης» της μισθωτής εργασίας, με σκοπό

⁵ Για μια εκτενή και εις βάθος ανάλυση της διττής λειτουργίας (διασφαλιστικής – αναπαραγωγικής και εναλλακτικής – χειραφεσιακής) του εργατικού δικαίου στον καπιταλισμό, βλ. Δ. Τραυλό – Τζανετάτο, «Εργατικό Δίκαιο και Καπιταλιστικό Σύστημα. Μια κριτική – διαλεκτική προσέγγιση», δημοσ. στον τόμο «Οικονομική κρίση και Εργατικό Δίκαιο», Εκδ. Σάκκουλα, 2013.

τη «νομική χειραγώγηση και την ειρηνική διευθέτησή της», αλλά και μέσω της ιδεολογικής - νομιμοποιητικής του λειτουργίας, ως μηχανισμού «εξουδετέρωσης των εναντιωτικών δυνάμεων, μέσω μιας διαδικασίας εσωτερίκευσης, ενδοπροβολής και αναπαραγωγής σε επίπεδο νομικής συνείδησης, δημιουργίας δηλαδή μιας φανταστικής κοινωνικής συνοχής των πραγματικών ταξικών αντιθέσεων (ψεύτικη συνείδηση)». Ενώ, όμως, η τελευταία αυτή ιδεολογική λειτουργία του στηρίχθηκε προοδευτικά (ανάλογα με την εκάστοτε φάση των σχέσεων παραγωγής) σε έννοιες όπως ο «ανθρωποκεντισμός», η ίδια η «αρχή της προστασίας» (δογματικός πυρήνας, όπως προαναφέρθηκε, του εργατικού δικαίου) ή ο «κοινωνικός συμβιβασμός» και η «κοινωνική ειρήνη», το «νέο» εργατικό δίκαιο, «μπολιασμένο» με τη νέα βιοπολιτική διάσταση που περιγράφηκε, επισωρεύει στους παραδοσιακούς ιδεολογικούς του μηχανισμούς και τη «φυσική αναγκαιότητα» προστασίας της υγείας και της ζωής, αλλά και της εν γένει της συμμετοχής στην από κοινού αντιμετώπιση της «ασύμμετρης

Οι νέες εργατοδικαιικές νομοθετικές παρεμβάσεις απονέμουν στον εργοδότη (σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, εν λευκώ και χωρίς καν την προϋπόθεση διαπίστωσης αντικειμενικού πλήγματος στην επιχείρηση από την πανδημία), την εξουσία μονομερούς καθορισμού στοιχείων του περιεχομένου ή και της ίδιας της υπόστασης της εργασιακής σχέσης.

απειλής» της πανδημίας και του κοινωνικοοικονομικού της αντικτύπου. Εξοπλισμένες με μια τέτοια νομιμοποιητική δυναμική, οι νέες εργατοδικαιικές νομοθετικές παρεμβάσεις απονέμουν στον εργοδότη (σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, εν λευκώ και χωρίς καν την προϋπόθεση διαπίστωσης αντικειμενικού πλήγματος στην επιχείρηση από την πανδημία), την εξουσία μονομερούς καθορισμού στοιχείων του περιεχομένου ή και της ίδιας της υπόστασης της εργασιακής σχέσης⁶.

⁶ Ο χαρακτήρας και η θέση αυτού του σημειώματος, δεν επιτρέπουν το διεξοδικό νομικό σχολιασμό και την ερμηνεία των επιμέρους νομοθετικών διατάξεων ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, κατά την κρίση της πανδημίας. Στόχος εδώ είναι μια σκιαγράφηση των δικαιιοπολιτικών - ιδεολογικών συνδηλώσεων τους και η ανίχνευση του σπέρματος της νέας, σκοτεινής περιόδου που προδιαγράφεται για τις εργασιακές σχέσεις και το ρυθμιστικό τους πλαίσιο. Για έναν αναλυτικό νομικό σχολιασμό των πρώτων σχετικών μέτρων, ιδίως της αναστολής της εργασιακής σύμβασης και της εισαγωγής συστήματος εκ περιτροπής απασχόλησης, με προσωπικό ασφαλούς λειτουργίας, βλ. Δ. Βασιλείου, «Περιορισμός της δραστηριότητας και απαγόρευση λειτουργίας των επιχειρήσεων λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και εργασιακές σχέσεις μετά την Κ.Υ.Α. 12998/232/2020», στον διαδικτυακό τόπο της Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (eergd.gr).

Προανάκρουσμα αυτού του πλέγματος ρυθμίσεων, του «νέου εργατικού δικαίου» και των δικαιοπολιτικών του στοχεύσεων, υπήρξε η πρόβλεψη⁷ ότι αναστέλλεται η υποχρέωση του εργοδότη να καταχωρεί, στο πληροφοριακό σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ» του Υπουργείου Εργασίας, κάθε αλλαγή ή τροποποίηση του ωραρίου ή της οργάνωσης του χρόνου εργασίας των εργαζόμενων, καθώς και την υπερεργασία και την υπερωριακή απασχόληση και ότι οι σχετικές καταχωρίσεις θα γίνονται κατά το πρώτο 10μερο του επόμενου μήνα. Επισημαίνεται κατ' αρχάς ότι, από τη γενική διατύπωση του πεδίου εφαρμογής της διάταξης, προκύπτει πως η ρύθμιση δεν αφορά – έστω – μόνο τις επιχειρήσεις που πλήττονται από τις επιπτώσεις της κρίσης της πανδημίας, βάσει των ορισθέντων σχετικών ΚΑΔ⁸, αλλά το σύνολο των εργοδοτών. Όσο και αν η γενικότητα της διατύπωσης δεν συνεπάγεται παραίτηση από την – επιβεβλημένη – τελολογική συστολή της διάταξης (χωρίς ωστόσο να πιθανολογείται σφόδρα ότι οι αρμόδιες ελεγκτικές αρχές θα κάνουν χρήση μιας τέτοιας ερμηνευτικής δυνατότητας), το γράμμα της ρύθμισης ήδη αποκαλύπτει μια σαφή σχετικοποίηση (αν όχι πλήρη αναίρεση) της αιτιακής σύνδεσης, ανάμεσα στη ρύθμιση-προμετωπίδα αυτή του «νέου εργατικού δικαίου» και στις συνθήκες που όντως διαμορφώνει η κρίση της πανδημίας (δηλαδή, της ίδιας της δικαιοπολιτικής βάσης, υποτίθεται, του δικαίου της εξαίρεσης). Το γεγονός αυτό καθίσταται ακόμη ευκρινέστερο αν η διάταξη αυτή θεωρηθεί λαμβανομένης υπόψη και της ευρείας δυνατότητας που παρέχεται στον εργοδότη για την εισαγωγή συστήματος τηλεργασίας (βλ. αμέσως κατωτέρω). Ενώ, δηλαδή, το σύνολο της εργασιακής σχέσης μπορεί – κατά το νομοθέτη – να πραγματώνεται με πληροφοριακά μέσα, την ίδια στιγμή, μόνη η υποχρέωση του εργοδότη να ενημερώνει εγκαίρως το πληροφοριακό σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ», για τις μεταβολές που επιβάλλει στην οργάνωση του χρόνου εργασίας, αναστέλλεται, ως εάν η πανδημία να καθιστά τάχα την εκπλήρωσή της δυσχερή.

Στην πραγματικότητα, η ρύθμιση αυτή δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα γενικό «σήμα» προς όλους τους εργοδότες ότι το κράτος, «χαμηλώνει την ένταση» του ελεγκτικού του ρόλου και της αξίωσης εφαρμογής του προστατευτικού της εργασίας ρυθμιστικού πλαισίου και ότι η κρίση αυτή (ανεξάρτητα από το εάν έχει «αγγίξει»,

⁷ Άρθρο 4 παρ. 1 της ΠΝΠ της 11.3.2020 (Α' 55), κυρωθείσας ήδη με το ν. 4682/2020.

⁸ Κωδικοί Αριθμοί Δραστηριότητας

κατά περίπτωση, τη δραστηριότητα κάθε επιμέρους επιχείρησης) δικαιολογεί μια γενικότερη εξασθένιση του ρυθμιστικού φορτίου των εργατικοδικαιϊκών κανόνων και μάλιστα στο (νευραλγικό, για την οργάνωση του πλαισίου παροχής της εργασιακής δύναμης) πεδίο του χρόνου εργασίας. Και, βέβαια, το γεγονός ότι προβλέπεται μετάθεση της σχετικής υποχρέωσης καταχώρισης στο σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ» στο πρώτο δεκαήμερο του επόμενου μήνα, δεν διασώζει ούτε τα προσχήματα, καθώς εύλογα αντιλαμβάνεται κανείς ότι, με τον τρόπο αυτό, εξουδετερώνεται πρακτικά κάθε δυνατότητα ελέγχου από τις αρμόδιες υπηρεσίες.

Επίσης, όμως, χωρίς κάποιον ειδικότερο προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής (χωρίς δηλαδή και στην περίπτωση αυτή να ορίζεται ότι η διάταξη αφορά μόνον εργοδότες πληττόμενων, από την κρίση, επιχειρήσεων), εισάγεται και η πρόβλεψη⁹ ότι ο εργοδότης δύναται μονομερώς, «με απόφασή του να καθορίζει ότι η εργασία που παρέχεται από τον εργαζόμενο στον προβλεπόμενο από την ατομική σύμβαση τόπο εργασίας, θα πραγματοποιείται με το σύστημα της *εξ αποστάσεως εργασίας*». Και ναι μεν, εύλογα θα μπορούσε κανείς να αντιπαραθέσει το επιχείρημα ότι η πρόβλεψη της δυνατότητας εισαγωγής συστήματος τηλεργασίας, δεν εισάγεται ως μέτρο υποστήριξης των επιχειρήσεων έναντι του περιορισμού της οικονομικής τους δραστηριότητας, αλλά ως μέτρο πρωτίστως «υγειονομικού» χαρακτήρα, προς αποτροπή του συγχρωτισμού των εργαζόμενων στην εκμετάλλευση, ως μέριμνα δηλαδή για την αποφυγή εξάπλωσης του ιού. Πέρα, όμως από την παρατήρηση ότι αντίστοιχα μέτρα, που τίθενται για την προστασία της δημόσιας υγείας, συνήθως δεν καταλείπονται στη διακριτική ευχέρεια ή την υποκειμενική εκτίμηση ή την καλή προαίρεση του υποκειμένου του δικαίου (εν προκειμένω του εργοδότη), αλλά είτε είναι γενικής και αναγκαστικής ισχύος είτε εισάγονται στη βάση αντικειμενικών όρων και κριτηρίων (λχ ο λόγος του αριθμού των εργαζομένων μιας εκμετάλλευσης προς τον αριθμό των τ.μ. του χώρου εργασίας ή αφορά εργαζόμενους που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες κ.λπ.), σε κάθε περίπτωση πάντως, δεν μπορεί κανείς να μην επισημάνει την αποχή, εν προκειμένω, του νομοθέτη από οποιαδήποτε μέριμνα θέσης συγκεκριμένων όρων και προϋποθέσεων, διασφαλιστικών τόσο του περιεχομένου (in toto) της σύμβασης εργασίας, όσο και της προσωπικής σφαίρας εν γένει του αδύναμου μέρους, του εργαζόμενου.

⁹ Άρθρο 4 παρ. 2 της ΠΝΠ της 11.3.2020

Ανατρέχοντας κανείς στη θετικοδικαιική «κανονικότητα» ρύθμισης της του καθεστώτος της τηλεργασίας, διαπιστώνει ότι ήδη, τόσο στην από 16.7.2002 συμφωνία πλαίσιο, που συνήψαν οι «κοινωνικοί εταίροι» σε ευρωπαϊκό επίπεδο κατ' εφαρμογή του άρθρου 139 ΣυνθΕΚ (η οποία, όπως αναμενόταν, δεν έλαβε ποτέ τη μορφή Οδηγίας, αλλά ενσωματώθηκε, έστω με καθυστέρηση, στην ΕΓΣΣΕ 2006-2007), όσο ιδίως στο ν. 3846/2010 (άρθρο 5), προβλέφθηκαν συγκεκριμένες εγγυήσεις υπέρ του εργαζόμενου. Πέρα από τον εκούσιο, συμβατικό χαρακτήρα της εφαρμογής του καθεστώτος της τηλεργασίας, ακόμα και την πρόβλεψη 3μηνης περιόδου προσαρμογής, κατά την οποία οποιοδήποτε από τα μέρη μπορεί να θέσει τέλος στο καθεστώς αυτό (όροι που θα μπορούσε κανείς ισχυριστεί ότι δεν συμβιβάζονται με τον εξαιρετικό και έκτακτο χαρακτήρα της υπό εξέταση ρύθμισης), προβλέπονται πάντως πρόσθετες εγγυήσεις, όπως η υποχρέωση του εργοδότη να παράσχει εγγράφως στον εργαζόμενο το σύνολο των πληροφοριών που αναφέρονται στην εκτέλεση της εργασίας του (και έχει εδώ ξεχωριστή σημασία ο τρόπος μέτρησης του χρόνου εργασίας), αλλά και η ανάληψη από τον εργοδότη του συνολικού κόστους μετάβασης στο καθεστώς της τηλεργασίας (που περιλαμβάνει το κόστος της τεχνικής υποστήριξης, δαπάνες επισκευής ή και αντικατάστασης των συσκευών που χρησιμοποιούνται κ.λπ.), ακόμη και «χρηματική αποκατάσταση» από τον εργοδότη «της χρησιμοποίησης του οικιακού χώρου εργασίας του μισθωτού». Όλες αυτές οι εγγυήσεις, στην εδώ εξεταζόμενη, «έκτακτη» ρύθμιση, απουσιάζουν. Βεβαίως, ο ερμηνευτής (και ο εφαρμοστής) της ρύθμισης, οφείλει να αναγνώσει τη φράση «...με το σύστημα της εξ αποστάσεως εργασίας», ως παραπομπή στις πάγιες διατάξεις του ν. 3846/2010, άρα και στις σχετικές εγγυήσεις. Το γεγονός, όμως, ότι αποφεύγεται (αν και θα ήταν το ορθό νομοτεχνικά) κάθε σχετική ρητή αναφορά, αλλά ακόμη και η – ίσως όχι τυχαία – μετωνυμία εδώ της τηλεργασίας σε «εξ αποστάσεως εργασία»- επιτρέπει την υπόθεση μιας σκόπιμης ρυθμιστικής ασάφειας, που στοχεύει σε μια «ανοιχτότητα» του νέου καθεστώτος εξ αποστάσεως εργασίας, στον μονομερή καθορισμό των όρων του από τον εργοδότη¹⁰.

¹⁰ Η επικαιρότητα της πανδημίας αναδεικνύει πλήθος περιπτώσεων όπου η «εξ αποστάσεως εργασία», με βάση τη σχολιαζόμενη διάταξη, έχει αποτελέσει ήδη το όχημα καταστρατηγήσεων του περιεχομένου συμβάσεων εργασίας, ακόμη και ωμών (ή και τραγελαφικών) επεμβάσεων στην προσωπική σφαίρα των εργαζόμενων. Είναι χαρακτηριστικό το έγγραφο που απηύθυνε στο προσωπικό του γνωστός ραδιοτηλεοπτικός σταθμός, στο οποίο μεταξύ άλλων προβλεπόταν ότι «...για το χρονικό διάστημα πέραν του ωραρίου εργασίας, ο εργαζόμενος δεν πρέπει να απουσιάζει αδικαιολόγητα από την οικία

Η πλέον κρίσιμη, ωστόσο, διάσταση της κεντρικής θέσης που λαμβάνει η τηλεργασία σ' αυτό το νέο καθεστώς εξαίρεσης, είναι η ευρεία προβολή και ιδεολογική χρήση της ως βήματος για τον λειτουργικό εκσυγχρονισμό και την «εκλογίκευση» των όρων παροχής της εργασίας, αλλά και γενικότερα ως καταλύτη για την επιτάχυνση της μετάβασης στην ψηφιακή εποχή και οικονομία. Έχει ήδη πολλαπλώς αξιοποιηθεί επικοινωνιακά, από την κυβέρνηση και τις εργοδοτικές ενώσεις, η ετοιμότητα που επέδειξαν οι ελληνικές

Η πλέον κρίσιμη, ωστόσο, διάσταση της κεντρικής θέσης που λαμβάνει η τηλεργασία σ' αυτό το νέο καθεστώς εξαίρεσης, είναι η ευρεία προβολή και ιδεολογική χρήση της ως βήματος για τον λειτουργικό εκσυγχρονισμό και την «εκλογίκευση» των όρων παροχής της εργασίας, αλλά και γενικότερα ως καταλύτη για την επιτάχυνση της μετάβασης στην ψηφιακή εποχή και οικονομία.

επιχειρήσεις σ' αυτό το νέο πλαίσιο ψηφιακής οργάνωσης της παραγωγής, στοιχείο που παρουσιάζεται σχεδόν αξιωματικά ως ενδεικτικό υψηλής προσαρμοστικότητας της ελληνικής οικονομίας στις νέες προκλήσεις (τόσο αυτές που αντικειμενικά θέτει η πανδημία, όσο όμως και σε εκείνες που γενικότερα τίθενται στη νέα, «ψηφιακή εποχή»), αλλά και ευρύτερα «κοινωνικής προόδου». Όσο, όμως κι αν δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει τις θετικές όψεις της προσφυγής στην τηλεργασία, κατά τις μέρες της πανδημίας, ως προς την αποτροπή της έκθεσης των εργαζόμενων στον κίνδυνο προσβολής από τον ιό και εξάπλωσης του κινδύνου για τη δημόσια υγεία, αλλά και ως προς τη διάσωση θέσεων εργασίας, σε μια περίοδο αναγκαστικής παύσης ή σοβαρού περιορισμού της οικονομικής δραστηριότητας, δεν πρέπει συγχρόνως να υποτιμηθεί (πέρα από τις γενικότερες βιοπολιτικές επιπτώσεις του αναγκαστικού «κατ' οίκον περιορισμού» του κοινωνικού και του εργασιακού ειδικότερα βίου) ο κίνδυνος εντατικοποίησης μιας, εξελισσόμενης ήδη, εδώ και αρκετά χρόνια, διαδικασίας ψηφιακής απορρύθμισης και ελαστικοποίησης του εργατοδικαιικού πλαισίου προστασίας, μέσω της «χωροχρονικής αποριοθέτησης της εργασίας»¹¹,

του, καθώς η δυνατότητα εργασίας από το σπίτι παρέχεται για τη μείωση των πιθανοτήτων έκθεσής του στον ιό...» ή ότι «ο εργαζόμενος θα λαμβάνει προστατευτικά μέτρα ώστε να μην έρχεται σε επαφή με τρίτους εντός της οικίας του και θα λαμβάνει όλα τα απαραίτητα προστατευτικά μέτρα σε σχέση με τις επαφές με τα μέλη της οικογένειάς του».

¹¹ Βλ. Βασιικά Τραυλού – Τζανετάτου, «Το Εργατικό Δίκαιο στην 4^η Βιομηχανική Επανάσταση. Ψηφιοποίηση, ρομποτική και τεχνητή νοημοσύνη», Εκδ. Σάκκουλα, 2019, σ. 77 επ., ως προς τα ζητήματα που επιγραμματικά (εκ των πραγμάτων) τίθενται εδώ, αλλά και γενικότερα για

δηλαδή της «όσμωσης εργάσιμου και ελεύθερου χρόνου, τόπου εργασίας και κατοικίας», η οποία οδηγείται στην ακραία μορφή της, μέσω της συχνής εργοδοτικής αξίωσης, για μια «άνευ χρονικών και τοπικών ορίων, διαθεσιμότητα του εργαζόμενου¹²» (ψηφιακή ετοιμότητα ή τηλε-ετοιμότητα). Την ίδια στιγμή, η άνευ όρων (και ορίων) αποδοχή και εξιδανίκευση της «ψηφιακής μετάβασης» φέρνει επιτακτικά στο προσκήνιο νέες (ψηφιακές) μορφές παροχής της εργασιακής δύναμης, όπως ιδίως η εργασία μέσω ψηφιακής πλατφόρμας (crowdworking),¹³ που

Δεν πρέπει να υποτιμηθεί ο κίνδυνος εντατικοποίησης μιας, εξελισσόμενης ήδη, εδώ και αρκετά χρόνια, διαδικασίας ψηφιακής απορρύθμισης και ελαστικοποίησης του εργατοδικαιικού πλαισίου προστασίας, μέσω της «χωροχρονικής αποοριοθέτησης της εργασίας», δηλαδή της «όσμωσης εργάσιμου και ελεύθερου χρόνου, τόπου εργασίας και κατοικίας»,

θέτουν σε αμφισβήτηση το ίδιο το στοιχείο της εξάρτησης και συνακόλουθα το νομικό χαρακτηρισμό της εργασιακής σχέσης, (άρα και την αξίωση εφαρμογής του προστατευτικού εργατοδικαιικού πλαισίου) και ρευστοποιούν την έννοια της εκμετάλλευσης και «τη χωροχρονική ενότητα της παραγωγικής και εργασιακής διαδικασίας», ως πεδίο όχι μόνο άσκησης των ατομικών εργασιακών δικαιωμάτων, αλλά και ανάπτυξης συλλογικής δράσης και οργάνωσης της παραγωγής συλλογικών - αυτόνομων ρυθμίσεων.

Άκρως αποκαλυπτική, ωστόσο, της ιδεολογικής στόχευσης και αντικειμενικού απορρυθμιστικού αποτελέσματος του πλέγματος των νέων εργατοδικαιικών διατάξεων της εξαίρεσης, είναι και η ρύθμιση¹⁴ που προβλέπει («στο πλαίσιο των έκτακτων και προσωρινών μέτρων στην αγορά εργασίας για την αντιμετώπιση και τον περιορισμό της διασποράς του κορωνοϊού COVID-19») ότι «ο εργοδότης του οποίου η επιχειρηματική δραστηριότητα πλήττεται σημαντικά ή τελεί υπό απαγόρευση της επιχειρηματικής δραστηριότητάς του με βάση τις κείμενες κανονιστικές πράξεις, δύναται να μεταφέρει προσωπικό από επιχείρηση του ομίλου σε επιχείρηση του ίδιου ομίλου, κατόπιν σχετικής μεταξύ τους συμφωνίας». Ένα από τα βασικά πεδία

μια ενδελεχή και εις βάθος μελέτη των προκλήσεων που θέτει, για την εργασία και το δικαιικό σύστημα προστασίας, της η ψηφιακή εποχή.

¹² Τραυλός – Τζανετάτος, σ. 80.

¹³ Βλ. Τραυλό – Τζανετάτος, σ. 82 και τις εκεί παραπομπές.

¹⁴ Άρθρο δέκατο της ΠΝΠ της 20.3.2020 (Α' 68), κυρωθείσας με το ν. 4683/2020 (Α' 83).

ανάπτυξης της απορρυθμιστικής δυναμικής των σύγχρονων μορφών οργάνωσης του κεφαλαίου, σε εθνικό και κυρίως σε διεθνικό επίπεδο, ο δεισμός οικονομικής ενότητας – πολλαπλότητας νομικών υποκειμένων του εργοδότη, που πραγματώνεται κατά βάση στο οργανωτικό σχήμα των ομίλων επιχειρήσεων, δηλαδή ο κερματισμός και η σχετικοποίηση της έννοιας της εργοδότη¹⁵ (ως όχημα αποφυγής της ρυθμιστικής εμβέλειας των προστατευτικών εργατοδικαιϊκών κανόνων και -κυρίως- της συλλογικής αυτονομίας¹⁶), παρουσιάζεται ήδη ως μέσο στήριξης της παραγωγικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων, εν μέσω πανδημίας και «εξαγνίζεται» ιδεολογικά, εμφανιζόμενο ως ενδεδειγμένο πλαίσιο προστασίας των θέσεων εργασίας, που πλήττονται από την αναγκαστική κάμψη ή διακοπή της οικονομικής δραστηριότητας. Παρουσιάζει, πράγματι, ιδιαίτερο ενδιαφέρον το πώς, όσοι «ομνύουν» στην αυτοτέλεια του νομικού προσώπου και στη στεγανότητα των πεδίων ρύθμισης των (ατομικών ή συλλογικών) σχέσεων εργασίας μεταξύ των (οικονομικά ή/και διοικητικά διασυνδεδεμένων) επιχειρήσεων¹⁷, σπεύδουν ήδη να εκθειάσουν και ασμένως να αξιοποιήσουν τα νέα ανοιχτά πεδία «μεταφοράς προσωπικού» που τους προσφέρονται.¹⁸

¹⁵ Βλ. *Τραυλού – Τζανετάτου*, «Το εργατικό δίκαιο σε κρίσιμη καμπή», 1990, σ. 87 επ. και «Οικονομική κρίση και εργατικό δίκαιο» σ. 163 επ.

¹⁶ Και αποκτά έτσι δραματική επικαιρότητα το άδοξο τέλος του σ/ν περί αποκατάστασης της συλλογικής αυτονομίας, που παρουσιάστηκε από το Υπουργείο Εργασίας την άνοιξη του 2015 και κατατέθηκε για γνώμη στην ΟΚΕ (βλ. σχετικά ΕΕΔ 2016 σ. 786 επ.), οι διατάξεις του οποίου προέβλεπαν, μεταξύ άλλων, τις ΣΣΕ σε επίπεδο ομίλου επιχειρήσεων, ως νέο είδος συλλογικής-αυτόνομης ρύθμισης, εξοπλισμένο με ειδικές πρόνοιες διασφάλισης της λειτουργικής και ρυθμιστικής τους αποτελεσματικότητας. Και στην περίπτωση εκείνη, ωστόσο, η «κανονιστική δύναμη της πραγματικότητας» και ο πολλαπλά επώδυνος συμβιβασμός του καλοκαιριού του 2015, δεν επέτρεψαν να καταστούν οι προβλέψεις εκείνες νόμος του κράτους.

¹⁷ Βλ. *Τραυλού – Τζανετάτου* «Ο δανεισμός εργαζομένων στους ομίλους επιχειρήσεων» σ. 23 επ. Του ιδίου, «Το εργατικό δίκαιο στους ομίλους επιχειρήσεων», 2014, σ. 79 επ., όπου και ενδιαφέρουσες δικαιιοπολιτικές επιχειρήσεις (σ. 331 επ.).

¹⁸ Τέτοιος δε είναι ο ενθουσιασμός που προκαλεί η προοπτική αυτή στους θεσμικούς εκπροσώπους του εγχώριου κεφαλαίου, ώστε ήδη, ξεπερνώντας σε (από)ρυθμιστικό ζήλο το νομοθέτη της εξαίρεσης (αλλά και χωρίς να εγκαταλείπουν το πρόσημα που τους προσφέρεται περί «προστασίας των θέσεων εργασίας» από την κρίση), διατυπώνουν προτάσεις για επέκταση της δυνατότητας «μεταφοράς προσωπικού» και μεταξύ επιχειρήσεων μη συνδεδεμένων μεταξύ τους στο πλαίσιο ομίλου. Στην πρόσφατη (13.4.2020) ανακοίνωσή του, ο ΣΕΒ διαπιστώνει ότι «η συνεργασία μεταξύ επιχειρήσεων για τη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού μπορεί να συμβάλει στην κάλυψη των κενών, αμβλύνοντας παράλληλα και τη μείωση της απασχόλησης. Οι κενές θέσεις σε ειδικότητες που, λόγω της συγκυρίας, εμφανίζουν αύξηση σε ορισμένες επιχειρήσεις, θα μπορούσαν να

Η νομοτεχνική κακοτεχνία στη διατύπωση της φράσης «*κατόπιν μεταξύ τους συμφωνίας*» (μεταξύ ποιων; μεταξύ του εργοδότη προέλευσης ή/και του εργοδότη υποδοχής με τον εργαζόμενο; μεταξύ και των τριών μερών; ή μεταξύ των δύο επιχειρήσεων;), μοιάζει εκ πρώτης όψεως να γεννά ερωτηματικά ως προς το εάν ο νομοθέτης αξιώνει ή όχι τη συναίνεση του εργαζομένου στη μεταφορά. Πέραν του γεγονότος όμως ότι η σχετική αμφισβήτηση επιβάλλεται να ξεπεραστεί ερμηνευτικά υπέρ της (και συνταγματικά) επιβεβλημένης εκδοχής ότι, σε κάθε περίπτωση, προϋποτίθεται η συμφωνία του εργαζομένου, καθώς η επιλογή εργοδότη εντάσσεται αυτονόητα στο περιεχόμενο της συμβατικής ελευθερίας (και) του εξαρτημένα εργαζομένου, ως εκδήλωσης του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του (άρθρο 5 Σ),¹⁹ο έκτακτος και προσωρινός χαρακτήρας του μέτρου καθιστά σαφές ότι στην πραγματικότητα δεν μπορεί παρά να πρόκειται για δανεισμό εργαζομένων, πρακτική που γίνεται δεκτή από τη νομολογία, βάσει των συνδυασμένων διατάξεων των άρθρων ΑΚ 651, 361 και 648, ως προϋποθέτουσα, σε κάθε περίπτωση, τη συναίνεση του εργαζομένου. Η επιλογή, πάντως, του όρου «μεταφορά» αφενός προειδοποιεί για τον κίνδυνο καταστρατηγικών εφαρμογών και αφετέρου φαίνεται ότι μπορεί να λειτουργήσει ως «δούρειος ίππος» για την μετά την πανδημία εποχή, σαν μια δυστοπική, εφαρμοσμένη εκδοχή της θεωρίας της «πραγμοποίησης» της εργασίας, με μια ιδιότυπη αναγωγή της ποιότητας (της εργασιακής σχέσης) σε ποσότητα («σωζόμενων» θέσεων απασχόλησης) και στον απόλυτο εκφυλισμό (και) του προσώπου, πλέον, του εργαζομένου (εκτός από την εργασιακή του δύναμη), σε εμπόρευμα.

Στον κορμό, όμως, του «νέου εργατικού δικαίου της πανδημίας» βρίσκονται οι διατάξεις που αφορούν τη δυνατότητα *«των επιχειρήσεων – εργοδοτών που πλήττονται σημαντικά, λόγω των αρνητικών συνεπειών του φαινομένου του*

καλυφθούν άμεσα από το ανάλογο προσωπικό κάποιων επιχειρήσεων πελατών/προμηθευτών τους, που εμφανίζουν μείωση εργασιών». Σε έναν -εξόχως αποκαλυπτικό- δε παραλληλισμό της μεταφοράς εργαζομένων με τη διαχείριση των εμπορευμάτων, η ανακοίνωση επισημαίνει: *«Η συνεργασία επιχειρήσεων με τους προμηθευτές και τους πελάτες τους, κατά μήκος της εφοδιαστικής αλυσίδας είναι μια πρακτική που ήδη εφαρμόζεται διεθνώς και που έχει τάση ενίσχυσης τα τελευταία χρόνια. Τα συνηθέστερα πεδία συνεργασίας περιλαμβάνουν τη διαχείριση των αποθεμάτων των λιανεμπόρων από τους προμηθευτές (Vendor Managed Inventory – VMI), την κοινή διαχείριση συγκεκριμένων κατηγοριών προϊόντων (Category Management) και τη συμπαραγωγή αγαθών και υπηρεσιών».*

¹⁹ Δ. Βασιλείου ό.π. σ. 14, με παραπομπή και στην ΟΛΑΠ 113/2017.

κορωνοϊού COVID-19...να αναστέλλουν τις συμβάσεις εργασίας μέρους ή του συνόλου του προσωπικού τους, προκειμένου να προσαρμοστούν οι λειτουργίες ανάγκες τους, στο *δυσμενές περιβάλλον που δημιουργείται²⁰*», με την ταυτόχρονη πρόβλεψη έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης, ως «αποζημίωσης ειδικού σκοπού» για τους εργαζόμενους, μηνιαίου ύψους 533 € (800 € για 45 ημέρες), δηλαδή χαμηλότερου και από τον νομοθετημένο κατώτατο μισθό. Έχει ασκηθεί ήδη, από πολλές πλευρές, αυστηρή κριτική στη δικαιοπολιτική αυτή επιλογή, που χαρακτηρίστηκε ως «επιδότηση της ανεργίας» – τουλάχιστον ως προς τις επιχειρήσεις που δεν τέθηκαν σε υποχρεωτική αναστολή λειτουργίας – αντί της ανάληψης, μέρους τουλάχιστον, του μισθολογικού κόστους από τον κρατικό προϋπολογισμό (επιλογή που προκρίθηκε σε αρκετές άλλες χώρες, με αντίστοιχα ή και πιο περιορισμένα δημοσιονομικά μεγέθη, βάσει του ποσοστού των ελλειμμάτων τους ή του κόστους υποστήριξης του δημόσιου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ).

Η αδόκιμη και πάντως ασυνήθιστη, για νομοθετική διάταξη, ασαφής αναφορά στο *«δυσμενές περιβάλλον που δημιουργείται»* θέλησε πιθανώς να συγκαλύψει αστοχίες ή ελλείψεις στον ορισμό συγκεκριμένων ΚΑΔ «πληττόμενων επιχειρήσεων», εντάσσοντας όλες τις υπαγόμενες στους σχετικούς ΚΑΔ επιχειρήσεις σε ένα τεκμήριο αδυναμίας και έτσι ανάγκης προσφυγής στο μέτρο της αναστολής των συμβάσεων εργασίας. Η παροχή, ωστόσο, της δυνατότητας αναστολής των συμβάσεων, στο σύνολο των επιχειρήσεων αυτών και ανεξάρτητα από το εάν η συνέχιση παροχής της εργασίας παρίσταται ή όχι, κατά περίπτωση, ως τεχνικά εφικτή, λ.χ. με τη εισαγωγή συστήματος τηλεργασίας (και, κατά τούτο, η έλλειψη μιας τέτοιας αρνητικής προϋπόθεσης εφαρμογής της διάταξης, ίσως αποτελεί μια πρόσθετη ένδειξη ότι η βασική μέριμνα της πρόβλεψης για την *«εξ αποστάσεως εργασία»*, που εξετάστηκε παραπάνω, δεν ήταν όντως η διασφάλιση της εργασίας), αφήνει ανοιχτό το πεδίο (αν δε δημιουργεί και κίνητρα) για κάθε είδους καταστρατηγικές εφαρμογές ή και παραβιάσεις. Έτσι, η πλήρης απαλλαγή του εργοδότη από το μισθολογικό κόστος των θέσεων εργασίας μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο ακόμα και για επιχειρήσεις που, αν και ανήκουν στις τυπικά πληττόμενες, μπορούν στην πραγματικότητα να αντιμετωπίσουν την πρόσκαιρη κάμψη της δραστηριότητάς τους μέσω τηλεργασίας (περίπτωση η οποία ελέγχεται πάντως ως

²⁰ Άρθρο ενδέκατο παρ. 2Α της ΠΝΠ της 20.3.2020 και οι σχετικές κατ' εξουσιοδότηση εκδοθείσες κανονιστικές πράξεις.

καταχρηστική – ΑΚ 288, 281 – τόσο ως προς αυτή καθεαυτή τη χρήση του μέτρου, όσο και ως προς την επιλογή των εργαζόμενων των οποίων η σύμβαση τίθεται σε αναστολή) ή – ακόμα χειρότερα – να ωθήσει εργοδότες σε εξαναγκασμό εργαζόμενων, των οποίων η σύμβαση ανεστάλη και οι οποίοι λαμβάνουν την ειδική αποζημίωση, να συνεχίσουν να παρέχουν την εργασία τους, χωρίς να λαμβάνουν το σύνολο ή μέρος του μισθού τους²¹.

Την ίδια στιγμή, η πρόβλεψη ότι την αποζημίωση ειδικού σκοπού δεν δικαιούνται εργαζόμενοι που παρέχουν την εργασία τους και σε δεύτερο εργοδότη (η λειτουργία της επιχείρησης του οποίου δεν έχει ανασταλεί) *ανεξαρτήτως* του ύψους των αποδοχών από τη δεύτερη αυτή εργασία, με βεβαιότητα θα αποστερήσει ένα μεγάλο αριθμό εργαζόμενων, ακόμα και από τους στοιχειώδεις όρους βιοπορισμού. Η παντελής έλλειψη, εξάλλου, νομοθετικής πρόνοιας για εκατοντάδες χιλιάδες εργαζόμενους που παρέχουν την εργασιακή τους δύναμη στη βάση ατυπικών μορφών εργασίας (όπως ιδίως οι εργαζόμενοι με «μπλοκάκι» ή τίτλο κτήσης, συμβάσεις που ψευδεπίγραφα χαρακτηρίζονται ως μίσθωσης έργου και βέβαια η περίπτωση των «εργολαβικών» εργαζόμενων), καταδεικνύει, όχι μόνο την απουσία προστατευτικής μέριμνας, σ' αυτό το «νέο» εργατικό δίκαιο της εξαίρεσης, για τις κατηγορίες αυτές, αλλά και την εν γένει δικαιοπολιτική κατάφαση εντέλει του χαρακτήρα τέτοιων μορφών εργασίας, ως οχήματος διαφυγής του προστατευτικού ρυθμιστικού αποτελέσματος του δικαίου της εργασίας.

Βεβαίως, ως αναγκαίο, συγκαλυπτικό της απορρυθμιστικής δυναμικής και της ιδεολογικής στόχευσης των «εξαιρετικών» αυτών διατάξεων, αντιστάθμισμα, προβάλλεται ήδη η απαγόρευση της καταγγελίας συμβάσεων εργασίας, για όσο χρόνο διαρκεί η αναστολή τους, σύμφωνα με τα παραπάνω, και για επιπλέον διάστημα σαράντα πέντε (45) ημερών²². Δημιουργείται έτσι, σ' ένα πρώτο επίπεδο ίσως, η εντύπωση ότι η κυβέρνηση διαμοιράζει ισομερώς, μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζόμενων, την προστατευτική της, έναντι της κρίσης, μέριμνα και ότι αντιμετωπίζει αμφότερα τα μέρη ως ισότιμους συμμετόχους στην κοινή μάχη κατά

²¹ Στην περίπτωση, πάντως αυτή, η αξίωση για καταβολή του μισθού παραμένει ενεργή, για όλο το χρόνο της παρασχεθείσας εργασίας, ευθέως εκ της σύμβασης εργασίας και όχι ως απόδοση της ωφέλειας λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού. Έτσι *Βασιλείου*, σ. 10.

²² Αξίζει, βέβαια, να επισημανθεί εδώ ότι, ως προς τις επιχειρήσεις των οποίων η δραστηριότητα έχει υποχρεωτικά ανασταλεί, η σχετική απαγόρευση της καταγγελίας συμβάσεων εργασίας, δεν επεκτείνεται χρονικά, αλλά λήγει αυτοδίκαια με την άρση της αναστολής λειτουργίας της επιχείρησης.

του «αόρατου εχθρού». Η επίκληση, ωστόσο, μιας τέτοιας «ουδετερότητας» θα ήταν χρήσιμο να αξιολογηθεί και υπό το πρίσμα της πρόσθετης σημασίας που αποκτά, στην παρούσα συγκυρία, η – νωπή ακόμα – νομοθετική «σπουδή» της κυβέρνησης, να προβεί (με το άρθρο 117 του ν. 4623/2019) στην κατάργηση του άρθρου 48 του ν. 4611/2019, που προέβλεπε τη συνδρομή «βάσιμου λόγου» ως προϋπόθεση κύρους της καταγγελίας σύμβασης εργασίας και μετέθετε το σχετικό βάρος της απόδειξης στον εργοδότη. Μπορεί έτσι εύκολα να πιθανολογήσει κανείς μία γενικευμένη, απροϋπόθετη και χωρίς ιδιαίτερες, κατά περίπτωση, αποδεικτικές απαιτήσεις, επίκληση της πανδημίας, ως βάσης για ένα χωρίς προηγούμενο κύμα απολύσεων «εξ οικονομικοτεχνικών λόγων», ακόμη και σε επιχειρήσεις των οποίων τα οικονομικά-παραγωγικά δεδομένα είτε θα έχουν παραμείνει αμετάβλητα και μετά την πανδημία είτε θα έχουν υποστεί μεταβολές οι οποίες δεν συνδέονται αιτιωδώς με την κατάργηση θέσεων εργασίας.

Παράλληλα, η «επιστράτευση» του μέτρου της μονομερώς επιβαλλόμενης εκ περιτροπής εργασίας, αποκαλούμενης εδώ²³ ως «*λειτουργίας επιχειρήσεων με προσωπικό ασφαλούς λειτουργίας*» και μάλιστα χωρίς τις προϋποθέσεις του άρθρου 2 παρ. 3 του ν. 3846/2010²⁴ (όπως τροποποιήθηκε και ισχύει), των πάγιων δηλαδή διατάξεων που ρυθμίζουν το σύστημα της εκ περιτροπής εργασίας και ιδίως χωρίς την προϋπόθεση διαπίστωσης περιορισμού της δραστηριότητας της επιχείρησης²⁵, της προηγούμενης διαδικασίας ενημέρωσης-διαβούλευσης με τους εκπροσώπους των εργαζόμενων, ακόμα και της γνωστοποίησης των σχετικών όρων εντός οκτώ (8) ημερών στην οικεία Επιθεώρηση Εργασίας (που υποκαθίσταται εδώ με την καταχώριση σχετικής δήλωσης στο πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, στο τέλος κάθε μήνα), φέρνει – για μία ακόμη φορά – στο φως το ρόλο της ελαστικοποίησης των σχέσεων εργασίας ως πρώτης εφεδρείας του κεφαλαίου σε περιπτώσεις αναταράξεων της διαδικασίας συσσώρευσης (αφαιρώντας ολοκληρωτικά πια από τη

²³ Άρθρο ένατο της ΠΝΠ της 20.3.2020 και σχετικές κανονιστικές πράξεις.

²⁴ Για την ερμηνεία και το σχολιασμό των σχετικών διατάξεων, βλ. αντί άλλων Φ.

Δερμιτζάκη «Η μονομερώς επιβαλλόμενη εκ περιτροπής εργασία», ΕΕΔ 2012, σ. 1169 επ.

²⁵ Στο επιχείρημα ότι το μέτρο δεν εισάγεται ως υποστηρικτικό προς την επιχείρηση για την αντιμετώπιση των δυσμενών (οικονομικών) επιπτώσεων της κρίσης στη δραστηριότητά της, αλλά ως μέτρο αποφυγής της εξάπλωσης του ιού, μπορούν και εδώ να αντιπαραταχθούν, όσα επισημάνθηκαν παραπάνω (αναφορικά με την «εξ αποστάσεως» εργασία), ιδίως ως προς τον αναγκαστικό (και μη επαφιέμενο στην υποκειμενική στάθμιση του εργοδότη) χαρακτήρα και τις αντικειμενικές προϋποθέσεις εφαρμογής των υγειονομικών μέτρων.

διαβόητη “flexicurity” το «φύλλο συκής» του δεύτερου συνθετικού της). Οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν από την αρχική συμπερίληψη στο μέτρο όλων ανεξαιρέτως των επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως της υπαγωγής τους ή μη στην κατηγορία των «πληττόμενων», οδήγησε γρήγορα στον περιορισμό του πεδίου εφαρμογής της διάταξης με κανονιστική πράξη²⁶ (με όλες τις σχετικές επιφυλάξεις, αναφορικά με τη δυνατότητα που παρείχε προς τούτο η νομοθετική εξουσιοδότηση περί καθορισμού κάθε αναγκαίας λεπτομέρειας για την εφαρμογή της διάταξης της ΠΝΠ), μόνο στις επιχειρήσεις που ορίζονται βάσει ΚΑΔ ως πληττόμενες. Ο περιορισμός, όμως, αυτός επιβεβαιώνει εντέλει ότι το μέτρο δεν αποβλέπει όντως στον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού (δεν είναι δηλαδή μέτρο «υγειονομικού χαρακτήρα»), αλλά στη διευκόλυνση των επιχειρήσεων να περιορίσουν το μισθολογικό τους κόστος και επομένως αποκαλύπτει ότι ο λόγος για τον οποίο ο «εξαιρετικός» νομοθέτης δεν αρκέστηκε στις πάγιες διατάξεις περί εκ περιτροπής εργασίας (διαπίστωση πραγματικού περιορισμού της δραστηριότητας, ενημέρωση-διαβούλευση με τους εκπροσώπους των εργαζόμενων, έγκαιρη γνωστοποίηση των όρων στην Επιθεώρηση Εργασίας), δεν ήταν παρά η επίταση (μία ακόμη) της ελαστικοποίησης των σχέσεων εργασίας.

«Τα μέτρα της επικαιρότητας να γίνουν πυροδότες διαρκών μεταρρυθμίσεων» προέτρεψε ο Πρωθυπουργός, στο τελευταίο «ηρωικό» διάγγελμα του προς τον ελληνικό λαό. Και δεν θα μπορούσε να συνοψίσει επιγραμματικότερα την προσδοκία του για μια, όσο το δυνατόν ταχύτερη, μετεξέλιξη του «έκτακτου» και «εξαιρετικού», σε μόνιμο, διαρκές και κανονικό πλαίσιο, για τη νέα, μετά την πανδημία πραγματικότητα. Με τις παραπάνω σκέψεις, έγινε προσπάθεια να αναδειχθεί η ιδεολογική χρήση της κατάστασης εξαίρεσης – ως αναγκαίας «κοινής» θυσίας, εν μέσω της σοβούσας κρίσης, για τη διαφύλαξη βασικών, δημόσιων αγαθών – στο πλαίσιο μιας νέας, επιχειρούμενης ήδη, παρέμβασης προς αποκατάσταση των σοβαρών αναταράξεων στη διαδικασία σώρευσης του κεφαλαίου. Αν όμως το «παιχνίδι» της διατήρησης και προστασίας των κατεστημένων παραγωγικών σχέσεων παίζεται ήδη με όρους «ζωής και θανάτου», αν δηλαδή οι εξελισσόμενες απορρυθμιστικές, αλλά και βιο-μετασχηματιστικές, διαδικασίες (που αγγίζουν ήδη δικαιώματα και ελευθερίες όχι μόνο στο επίπεδο της εργασίας, αλλά προοπτικά –

²⁶ ΚΥΑ 12998/232/28.3.2020 (Β' 1078), ά. 1 παρ. 6 Κεφ. Α2.

όπως επισημαίνεται με αυξανόμενη ανησυχία – και της ίδιας της δημοκρατίας), υποβάλλουν με μεθοδικότητα την ανάγκη υπεράσπισης των δομών παραγωγής ως βήμα αναγκαίο για την προστασία ζωτικών δημόσιων αγαθών, όπως η υγεία και η κοινή ευημερία, τότε καθίσταται επιτακτικότερη η ανάγκη ανάδυσης μιας νέας συνείδησης. Κλείνοντας ο Marcuse το κεφάλαιο των συμπερασμάτων του, από τη μελέτη της ορθολογικότητας του κυρίαρχου συστήματος παραγωγής²⁷, δεν υποτιμά το τίμημα μιας τέτοιας «νέας συνείδησης» και καταφεύγει στον Maurice Blanchot:²⁸

Αυτό που αρνιόμαστε δεν είναι ασήμαντο ούτε χωρίς αξία. Ακριβώς γι' αυτό η άρνηση είναι αναγκαία. Υπάρχει μια λογική που δεν θα τη δεχτούμε πια, ένα επίστρωμα σωφροσύνης που μας τρομάζει, μια προσφορά συμφωνίας και συμφιλίωσης που δεν θα την εισακούσουμε... Φτάσαμε στο σημείο εκείνο που δεν ανέχεται πια τη συνειδητή.

²⁷ Marcuse, σ. 246 επ.

²⁸ “Le Refus”, στο “Le 14 Juillet”, αρ. 2 Οκτ. 1958.